

Kafka-sosiologien – et mulig program

Pål Veiden

sosiolog, Høgskolen i Oslo.
Pal.Veiden@sam.hio.noSummary

Abstract

In this article, it is argued that sociology can learn from the writings of Franz Kafka (1883–1924). Both Ulrich Bech and Zygmunt Bauman have argued that Kafka is to be considered a great sociologist. However, it is not clear what this means concerning practical sociology. In the article, it is argued that an inspiration from Kafka can help sociology take up phenomena like sensitivity and introvert modernity. The experience of humans in modern society means just as much as modernity described from the outside. Kafka is to be considered a modern writer and modernity is *the* central topic in sociology.

In the article, the relation between Kafka and the famous sociologists Alfred and Max Weber is described. It is further argued that Kafka had a relevant "material aspect" for sociology in his writings and his life: his work as an insurance inspector made him observe the terrible working conditions in the industry of Bohemia at the time. It can be argued that the interpretations of Kafka concerning alienation, is not only about invisible power, but rather visible repression. Such an interpretation is partly politically misused, not least by the communist powers of the former Czechoslovakia.

Keywords: Sociological theory, Kafka, modernity.

"Ein innordnar han i ei etablert tankeretning, i staden for å dvele ved det som gjer innordninga vanskeleg og dermed krev tolkning."

*"Oppteikningar om Kafka," Theodor Adorno, fra *Notar til litteraturen*, Det Norske Samlaget, 1992, side 25*

Introduksjon: en begrunnelse¹

Det er sagt om sosiologien at den er multiparadigmatisk (Ritzer 1977). Med dette siktes det til at det finnes flere retninger innenfor rammene av samme fag. Det er som kjent, stor avstand mellom makro-historisk orienterte analyser i tråd med Marx og Weber, til mer etnometodologiske arbeider i tradisjonen fra Garnfinkel og Goffman.² Men hvis det er riktig at sosiologien rammer dette mangfoldet, og en innsnevring av faget er uønsket eller umulig, så blir spørsmålet om ikke faget også kan søke inspirasjon fra tenkere som tradisjonelt ikke forbindes med akademisk sosiologi. Som det fremgår av overskriften, sikter jeg til den tysk-språklige Praha-forfatter Franz Kafka (1883–1924). Kafka, vel mest kjent for romanen "Prosesen", er utgangspunkt for en egen industri: det finnes utallige biografier om mannen, og det blir stadig publisert nye.³ Dessuten er hans tekster til de grader gjennomfortolket at man med full rett kan spørre om det er noe nytt å finne. Svaret ligger i sosiologiens utgangspunkt: menneskelige erfaringer med moderniteten. Min påstand er at siden nye mennesker gjør nye erfaringer med behov for nye fortolkninger, vil Kafkas tekster være like vanskelig å riste av seg som Weber, Marx eller Durkheim.

Likevel kan det argumenteres for at Kafka ikke har noe i sosiologien å gjøre. Skjønnlitteratur er da en annen virksomhet enn empirisk og teoretisk sosiologi?⁴ Ut fra et tydelig skille mellom fag, ja, men som Bauman viser i sin introduksjonsbok i sosiologi, kan fagskiller fra bibliotekene problematiseres, og fag som slekter mot sosiologien har jo til felles at "De är alla inriktade på den människogjorda världen", som det heter hos Bauman (1990:9). Og Kafka skrev om menneskelige erfaringer, følelser, opplevelser, ikke som en systematisk samfunnsforsker, men i desto større grad med et språk som kunne trenge inn i modernitetens skyggesider. Vel er sosiologi et fag basert på overgangen fra tradisjon til modernitet, men det betyr ikke at studieområdet "samfunnet" med dets mellommenneskelige forhold er behersket av klar rasjonalitet. Som alle vil vite, er det ofte ikke tilfelle. Derfor er da også den såkalte rasjonell-aktør-teori mer å betrakte som en metode – eller en forutsetning – mer enn en teori om mennesket og samfunn, hvilket ikke gjør den mindre verdifull, men dog klart begrenset. Likevel: skal i det hele tatt sosiologi og litteratur nærme seg hverandre? Kanskje blir resultatet dårlig sosiologi og dårlig litteratur. Vitenskap og kunst skal holdes adskilt, men det finnes en vitenskap om kunsten, slik det finnes om litteraturen. Hvorvidt man skal lage et program for Kafka-sosiologien eller nøye seg med inspirasjon fra nevnte forfatter, forblir likevel forløpig et åpent spørsmål.

I det følgende skal jeg forsøke å belyse hvordan – i tråd med sitat fra Adorno innledningsvis – Kafka unndrar seg klassifikasjon, også den sosiologiske teori-tradisjon, men samtidig kan både påvirke og utdype denne tradisjonen, uten å bli en del av den. Det blir nødvendigvis noen løse tråder, som kanskje ikke fortjener betegnelsen ”program”. Jeg kommer tilbake til dette problemet.

Kafka-industrien

Kafka er fremdeles litterær mote fordi han kan leses uklart, som noe rart, noe egentlig, som unndrar seg tradisjonelle logiske eller empiriske oppfatninger om samfunnslivet. Kafkansk kan lett komme til å bety den ”kule tristesse”, en slags lett oppgitt stemning av resignert kneling for byråkrati og uklare makt-innstanser, uten at dette nødvendigvis spesifiseres hverken i tid eller rom. Det kan dog tenkes en mer produktiv fortolkning, i tråd med den Ulrich Beck har lagt frem: Kafka kan hjelpe oss å gripe den nye moderniteten. Beck uttaler i et intervju at å lese Kafkas fortelling ”Forvandlingen” kan hjelpe oss til å forstå overgangen til det han kaller ”det andre moderne”, den samfunnsformasjon som setter våre vante forestillinger om det moderne – individ, rasjonalitet, vitenskap, marked, nasjonalstat – under press. Akkurat som i Kafkas fortelling skjer det noe med oss, fremholder Beck, som vi hverken ønsker eller forstår. Europa forvandler seg, men vi vet ikke til hva. Det oppstår en stadig større diskrepans mellom ”... unserer Lage und unseren Begriffen von Wirklichkeit und Normalität”. Beck fremholder at Kafka beskrev dette med utrolig presisjon, noe som gjør han til en klassiker i sosiologien (Beck 2005). Avhengig av hva man måtte mene om Becks analyser, både av ”Risikosamfunn” og andre ”samtidsdiagnoser”, så tenker han her produktivt og åpent: Sosiologien kan berikes av diktningen. Problemet melder seg likevel fort: Kan ikke denne angivelige berikelse være bygget på absurditeter og private inntrykk fra en subjektiv forfatter? Dessuten: Var ikke Kafka mannen som skildret den ”første moderniteten,” med dens byråkratier og hierarkier? Beck flytter Kafka ut av tid og rom, men det er i seg selv intet motargument, for hvis det var det, ville all vår nytte og inspirasjon fra klassikerne forsvinne. Jeg anser at Beck har et poeng, men det er en a-historisk bruk av Kafka, noe vi kan leve med.

Det absurde er det motsatte av det rasjonelle, det absurde har ingen verdi, fordi det unndrar seg vitenskap, det blir litteratur. Vitenskapen søker etter lovmessigheter. Selv om disse lovmessighetene endog i naturen ikke alltid kan

sies å være rasjonelle, forutsetter vi i studier av menneske og samfunn en eller annen form for rasjonalitet. I samfunnsvitenskapen er vi primært opptatt av det ikke-unike – hvis vi ser bort fra ekstreme ideografiske synspunkter innenfor historiefaget – og lovmessigheter, eller med Marx ”tendenser”. Blir det ikke da selvmotsigende å komme med nevnte Praha-forfatter? Litteraturviteren Asbjørn Aarnes fremholder ved Kafkas verden at vi aldri er forbredt, vet ikke hva som vil møte oss, ”den nagende uroen”, og spørsmål av typen ”hva har jeg egentlig her å gjøre?” som Aarnes formulerer sin kafkanske undring (Aarnes 2001:58). Kafka åpner for det absurde, og det er ingen dristig påstand å hevde at absurditeten er en like opplevd og reell opplevelse som det normale, hva vi enn måtte legge i begrepene. Men det absurde kan ved å bryte rasjonaliteten – her tenkt i snever forstand, ikke som Habermas kritikk av Webers angivelig snevre rasjonalitetsbegrep (Habermas 1981:207ff) – vise dens grenser, eller i alle fall dens tilsynelatende grenser. Hvis all rasjonalitet er skjør, har den en skygge som følger den. Bør det ikke være tema for sosiologisk tenkning? Sosiologien kan bli for *lett*. Gjennom å unnskyldte seg ved at den er empirisk, dvs. reformorientert, og i siste instans demokratisk, kan faget begrunne sin letthet. Men å møte det absurde er ikke å forkaste det rasjonelle. Auschwitz var absurd, men som Bauman har påpekt, også rasjonelt (Bauman 1997). Grensen mellom disse er like klar/uklar som grensen mellom samfunnsfagene: De er pseudo-klare ut fra teoretiske og metodemessige forskjellige inntak til samme fenomen: mennesker og samfunn.

Kritikken mot opphenget i Kafka er ikke ny. I tidligere Jugoslavia skrev den engasjerte forfatteren Erik Kos en artikkel med tittelen ”Djevelen ta Kafka”, der han angriper den opptattheten av Kafka som har spredd seg på mange samfunnsområder: stat, politikk, næringsliv og sosiologi, psykologi og pedagogikk. Kafkas navn er hellig, fremholdt han, og man møter ham i film, billedkunst, radio og fjernsyn. Dessuten har ledende intellektuelle som Sartre, Camus, Beckett, Grass og Andric kommentert Kafka og hans verk (Kos, etter Krivokapic 1991:62). Det er en voldsom salve av ergrelse vi får servert, og den er et stykke på vei forståelig. Det hjelper i alle fall sosiologien – og derved forståelsen av forholdet mellom mennesker og samfunnsliv – lite å henvise til Kafka som bruksgjenstand for de fleste fortolkninger, stemninger, irritasjoner og oppgitthet. Det blir å regne som utsagn av typen ”samfunnet er blitt kaldere”, hvilket sosiologisk sett ikke betyr noe som helst hvis man ikke spesifiserer hva man mener med kaldt. Ut-sagnet kan selvfølgelig likevel bety noe i mellommenneskelig samtale, og er som sådan likevel et mulig tema for sosiologisk analyse.

Å etterlyse et åpent fag der man foreslår andre inspirasjonskilder, er ikke vanskelig. Det vanskelige er å faktisk gjøre det. Sosiologien blir kritisert av noen for å være for snever, og da vil man stadig kaste inn nye perspektiver. Samtidig ønsker andre en strengere og mer stringent sosiologi, som klarere avgrensninger fagets emne. Her vil vi fremholde det lite kontroversielle synspunkt at faget er et kulturfag, et bidrag til samfunnets selvrefleksjon. Da er inkludering mer produktiv enn avgrensning. Ikke minst er det mulig å fremholde likheten til Kafka i forhold til en av klassikerne i sosiologien, Max Weber.

Kafka og Weber

Hvis Kafka skal innargumenteres i sosiologien – som vi har sett at Beck går inn for – må denne forfatteren konfronteres med fagets kjerne, eller i alle fall et av dets kjerner, analysen av modernitetens rasjonalitet. Det er nærliggende å se Kafka i forhold til Max Weber. Denne komparasjonen kan begrunnes nesten spontant: På vidt forskjellig vis hadde de to tenkerne samme tema: å hankses med moderniteten. Likhetene de to imellom skal selvfølgelig ikke trekkes for langt, Weber var tross alt den dystre vitenskapsmannen, etablert og anerkjent forsker i sin levetid, Kafka var en nervøs byråkrat, ukjent i sin levetid og uten vitenskapelige ambisjoner av noe slag. Men komparasjoner kan jo like godt som å avdekke likheter, få det unike til å fremstå klarere.

Det må tidlig sies: Det er ingen original tanke å søke sosiologisk inspirasjon hos Kafka. I en sammenligning mellom Weber og Kafka skriver Malcolm Warner at "... they both articulated a reaction of deep "cultural pessimism" that they derived from the onset of "modernization"....", men Warner minner samme sted – med referanse til Robertson – om at Kafka kan sees som "satiriker", mens Weber var "teoretiker" (Warner 2007:1020). Det er interessant tenkt, men fortjener en kommentar: For det første: hvorfor anførselstegnene? Den kulturelle pessimisme som Kafka følte og skildret, var ekte nok, og fra Webers verker er det mer enn nok av pessimisme, en slags heroisk pessimisme, men likevel. Og "modernization" behøver da heller intet anførselstegn? Et mangetydig ord, men ikke et ord man behøver å ta avstand fra, ironisere over, eller late som man egentlig skulle brukt et annet ord. Også satiriker og teoretiker havner i anførselstegn, og da blir det klart: Det er anførselstegnet selv som gjennom sin hyppige utbredelse ikke lenger har mening.

Weber og Kafka hadde det til felles at de var nevrotiske personer. Webers berømte sammenbrudd er kjent; uten å være fysisk syk, brøt han sammen og var i mange år arbeidsufør. Og Kafka? En kontinuerlig klage over skole, foreldre, byen, livet og etter hvert hodepine, søvnløshet.⁵ Og vel å merke: dette var før han ble diagnostisert som lungesyk. Hva så? Kunstnere og store forskere – kan klisjeen fortelle oss – er ofte spesielle mennesker. Men det er noe mer: Weber jaktet på det holdbare mellom ekstremer, det som var holdbart teoretisk og empirisk uten å gå i ideologiske eller politiske feller. Kafka jaktet på renheten, skildringen av hvordan livet selv utspant seg. Begge prosjektene – hvor forskjellige de enn måtte være – har til felles at de er preget av en – nett-opp – nevrotisk bruk av forbehold. Weber skriver knapt ferdig et lengre verk, det forblir utkast, skisser, kommentarer. At Kafkas forfatterskap er preget av det samme, er mer enn velkjent. Ingen av hans tre romaner ble egentlig ferdigskrevet. I tekst og liv var det et evig ”entweder-oder”, som hadde kastet livet hans ut i fortvilelse, som Stach skriver (Stach 2002:476).

Spørsmålet om forskerens/litteratens egen person i forhold til verket er et selvfølgelig spørsmål i litteraturvitenskapen, og behandles i det store og hele som kuriositet i sosiologien. Men selv den objektive vitenskapsmannen Weber er som person, fortolket, og fristelsen er stor til å se likheter mellom person og verk. Webers enke Marianne gjør både verk og person om til en nesten guddommelig skikkelse i boken ”Max Weber – Ein Lebensbild” fra 1926 (Weber 1989), og Karl Jaspers fremholdt at ved Webers død var det som ”om den tyske verden hadde mistet sitt hjerte”. Siden har fortolkningsvitenskapen gjennomført både mannen og verket, ikke alltid med klare skiller mellom de to. Og slik også med Kafka: Det foreligger ”... ein Heer von Kafka-Interpreten” som Vietinghoff-Scheel skriver (1991:7). Kafka er litteraturens svar på Weber, om begge foreligger de reneste bokindustrier. Det er i seg selv hverken argument for det ene eller det andre. Men det finnes jo årsaker til at noen teoretikere nekter å slippe taket.

Kan en amoderne tenker inspirere et moderne fag?

Dag Østerberg karakteriserer Kafka som forfatter av ”meget viktige amoderne romaner” (Østerberg 2001:282). Dette fordi forfatterskapet preges av drømmer og fantasmer, med et sterkt, uklart budskap om en amoderne verden og livserfaring, som det heter samme sted hos Østerberg. Samtidig åpner han for at Kafka likevel skriver ut fra modernitetens kulturelle kode, ved å vise individets

ytterste ensomhet og maktesløshet, for derigjennom å bidra til ”individets frigjøring og gjenvinning av sin forstand” (Østerberg 2001:282). Likevel: Fortellerteknikken minner om symbolistenes, og har derfor et amoderne preg.

Østerberg har et godt poeng, men det følger av hans strenge bestemmelse av moderniteten: fremskritt, vitenskap, klarhet, rasjonalitet. Vi kan med like full rett snu på det og si at den moderne erfaring er den erfaring mennesker i de samfunn som kalles moderne, gjør seg. Det er en vid og uklar bestemmelse, men den er ikke urimelig og redder muligheten for det kafkanske program, hvilket naturlig nok er hensikten her.

Bli det likevel ikke feil å trekke irasjonalitet og symbolisme inn i et empirisk fundert samfunnsfag? Er ikke sosiologiens oppgave nettopp å styrke rasjonaliteten i samfunnsdebatten, styrke fornuften, gjøre samfunnsmessige forhold klare og gjennomsiktige? Ganske sikkert, men hva hvis samfunnslivet ikke oppleves slik? Rasjonelle institusjoner i ordets videste forstand, ja vel, men institusjoner kan hverken tenke eller handle, det kan bare mennesker.⁶ Men det er intet argument for det uklare. ”Kafka *eller* Mann”, skrev George Luckas. Han foretrakk borgerlig klarhet fremfor spekulativ og drømmende marerittaktige tekster. Og hvem ville ikke foretrekke en klar sosiologi fremfor en uklar? Det tydelige fremfor det utydelige? Som logisk øvelse er svaret gitt, men ikke som en del av en empirisk undersøkelse. Klarhet i samfunnslivet kan ikke vedtas av samfunnsforskere eller andre, det er et spørsmål om hvordan virkeligheten oppleves. At dette igjen åpner for solipsismens mange farer, er åpenbart: En privat forståelse av verden er i utgangspunktet usosiologisk, til nød et emne for psykologien, men ikke sosiologien. Derfor er ikke det private sporet en vei å følge videre, men snarere muligheten for en gjenkjennende effekt; en tanke som kan gjenkjennes i andre situasjoner og tider enn da de ble skrevet ned. Selvfølgelig er det årsaken til Kafkas enorme suksess, ikke som privatperson men som bestselgerforfatter etter sin død: Hans skrifter er ofte absurde, *men* de er ikke urealistiske. Hvorfor? Fordi de åpner for innsikter som gjør at ”I disse glimtene trer det frem en innsikt som skyver argumentene til side”, som Aarnes skriver (2001:202). Men å skyve argumenter til side er da knapt et moderne prosjekt, ei heller vitenskapelig? Men kanskje likevel *empirisk*. Kanskje er det ikke tilfeldig at den sosiologen som klarest og mest brutalt har gjennomskuet moderniteten – Zygmunt Bauman – skriver om Kafka at han er ”... one of the greatest sociologist I have ever read...”⁷ Det er knapt tilfeldig at akkurat Bauman henter frem Praha-forfatteren: Begge har på vidt forskjellig vis påpekt det umoderne og primitive i moderniteten,

Bauman primært med sine tidligere refererte analyser av holocaust som ”beboer i modernitetens hus” (Bauman 1997).

Holder vi oss ved det tilsynelatende uklare og symbolske – det umoderne – er det mulig å spørre hvorvidt ikke symbolet kan være like klart som begrepet. Sistnevnte er sosiologiens språk, førstnevnte er litteraturens hjemmebane. En måte å vri seg unna dette som kanskje er en motsetning, er å henvise til Kafkas fremgangsmåte, med ryggdekning hos en av Frankfurterskolens storheter: ”Man kan lære mer av Kafkas ekstreme fremgangsmåte, nemlig å fjerne den estetiske distanse fullstendig, enn ved å undersøke et eller annet såkalt ”typisk” midelmådig fenomen” (Adorno 1992:46). Hva består den angivelig ekstreme fremgangsmåte i? For eksempel nådeløst å skildre grusomme erfaringer som at et menneske våkner og blir forvandlet til et innsekt, slik som i den berømte fortelling ”Forvandlingen”. Det er innlysende at det er symbolsk ment, det er ikke tenkt som en skrekk-historie, men det er samtidig langt utenfor det sosiologisk-realistiske begrepsprogram. Likevel kan denne mildest talt usannsynlige historie gi innsikter om menneskelige erfaringer; om utstøtelse, om fremmedgjøring, om ganske enkelt å ikke kunne beherske den moderne verden. Et stygt innsekt som dør, og en lettelse hos den gjenlevende familien på slutten av fortellingen. Det er en nådeløs fortelling om sosialitet, men vi har ingen midler for å ”operasjonalisere” dens riktighet, utover å lete etter gjenkjennelse. Å fjerne den estetiske distanse, slik Adorno fremhevet, det er også fortellingen om mannen som sultet seg til døde og gjorde kunst av det, skildringen av det grusomme apparatet i novellen ”I straffekolonien” eller apens fortvilelse over at han tross alt ikke var blitt et ordentlig menneske, bare en ape som lært å spille menneske. I denne ”Beretningen for et akademi” opplever leseren det underlige i å føle med en ape, nettopp fordi han forsøker å være menneskelig, dog uten å klare det fullt ut. Tragedien blir tydelig. Og den menneskelige tragedie og fortvilelse er en del av det moderne tydelige prosjekt. Nei, Kafka er ingen amoderne tenker, han er like moderne som den fortvilede rasjonalist Max Weber. Forskjellen dem i mellom er metodene, der Weber umulig kunne følge Kafka, men resultatet kan bli den samme tvetydige modernitet som fremstår. Metodene frem til den er vidt forskjellige.

Alfred Weber: direkte inspirasjon?

Deler av det kafka-sosiologiske program er på trygg historisk grunn, for det finnes faktiske konkrete forbindelser mellom Weber og Kafka, nærmere bestemt

Alfred Weber – Max Webers bror – og studenten Franz Kafka. Og der forholdet mellom Max Weber og Kafka kanskje er gjennomspekulert, er forholdet mellom lillebroren og Kafka mer presist og konkret: Alfred Weber (1868–1958) er gått inn i sosiologihistorien som vesentlig mindre kjent enn sin bror, men det er to poeng som gjør han interessant i vår sammenheng: Han var professor ved det tyske universitet i Praha da Kafka var student, og han skrev i 1910 et lite skriftstykk som het ”Der Beamte” som angivelig inspirerte Kafka.

Først til hans læregjerning: Alfred Weber var – i motsetning til sin mer berømte bror – en inspirerende og livlig foreleser. Han sto også enhver ”Begriffsfanatismus” fjernt, i motsetning til sin bror (Lange-Kirchheim 1977:204). Samme kilde kan fortelle at Kafkas venn og beskytter, Max Brod, fremholdt at Alfred Weber ”... strålte formelig i det tørre juridiske studium”. Som lærer på Kafkas universitetet ja vel, men det var mer: Weber var en av fem i eksamenskommisjonen til Kafka i 1906. Han var oppnevnt sensor til Kafkas avsluttende prøve for den juridiske doktorgrad. Dette studiet sluttet med at kandidaten kunne titulere seg selv doktor. Kafka avla denne prøven i juni 1906. Weber var ansatt i Praha fra 1904 til 1907. Ingenting tyder på ytterligere kontakt mellom de to, men i skriftene finnes det et slektskap, kanskje en inspirasjon. I 1910 publiserte Alfred Weber det nevnte essay kalt ”Der Beamte”. Dette ble trykket i tidsskriftet ”Die neue Rundschau” som Kafka leste. Dette igjen – hevder Lange-Kirchheim i en berømt artikkel – var inspirasjon for Kafkas arbeid med ”I straffekolonien”. De tekstlige likheter, eller bedre, kanskje inspirasjoner blir gjennomgått av Austin Harrington (2007) og sannsynliggjør en inspirasjon, men beviser den ikke.

En av de største autoritetene på Kafkas liv og lære, Klaus Wagenbach, skriver om Kafkas forhold til Alfred Weber at det er vanskelig å anslå denne innflytelsen, men at Kafka sannsynligvis leste hans ”lecture notes” og også hans artikkel om bomullsindustrien, ”... everyday problems that he would have to deal with in his future employment as an insurance lawyer” (Wagenbach 2003:49). Det er det materielle poenget: Kafka var ingen fjern forfatter som skrev om abstrakte fenomener. Han var også praktisk yrkesutøver. Og at hans inspirasjon kunne komme fra hans lærere, er like sannsynlig som den påviste inspirasjonen fra hendelser i privatlivet. Poenget her er å avdekke den sosiologiske inspirasjonen, for å underbygge Beck og Baumans påstand om Kafka som en betydelig sosiolog, om enn ikke i formell betydning.

Vi kan nevne et tydelig sosiologisk inspirert tilfelle som gjelder Kafka: Neumann påpeker at Kafkas ”helt” i en tekst har samme prosjekt som Georg

Simmels essay fra samme tid, nemlig ”Storbyen og åndslivet”, som teksten heter i norsk oversettelse (Neumann 2008:275). Det handlet om figuren Rabat som fremstår som den distanserte storbypersonen, med blaserhet og distanse, i fortellingen ”Bryllupsforberedelser på landet”. Ifølge Neumann er det Kafka selv som skjuler seg bak Rabat. Det er altså ganske enkelt den blaserte juristen fra Praha som nøkternt observerer landlivet med ironisk distanse. Det lyder som en rimelig forklaring på Kafkas tekst, all den tid vi vet at han selvfølgelig brukte seg selv og sin historie, riktignok mer eller mindre symbolsk. I dette tilfellet lite symbolsk, nærmest som en ”deltagende observatør”. Men å se slike likheter og lenke dem til datidens strømninger i sosiologien, er ingen kunst. Det er å følge den idéhistoriske metode, dvs. å ikke gjøre avgrensninger i tid eller rom. Da kan mye minne om det meste, ideer flyter fritt, og du finner det du har lyst til å finne. Å avdekke konkret påvirkning er noe annet og mer krevende, og det er ikke veldig mye som tyder på at Kafka hadde et forhold til det vi med rimelighet kan kalle sosiologi. En del detaljer eksisterer, som at han leste en bok av Georg Simmel – boken om Rembrandt – dessuten at han skal ha abonnert på et sosiologisk tidsskrift. La oss med det forlate det konkrete og se nærmere på mulige metodiske implikasjoner av en Kafkasosiologi.

Nærtagenhet som metode?

Kafka er også kjent for sitt berømte ”Brevet til faren”. Dette skriftstykket er en lang anklage, som begynner med de berømte ordene ”du spurte en gang hvorfor jeg er redd deg.”

Kafkas innskrivning av faren som dommer, som den sterke, kraftige, sinte, tydelige, i forhold til den unge mannens nølende livsstil; det er et mesterverk i beskrivelser av møtet mellom mennesker, av at det ene mennesket umulig kan forstå det andre: Far og sønn lever tilsynelatende på forskjellige kloder. Problemet var bare at de levde i samme leilighet, i det som Kafka et sted selv kalte ”Hauptquartiers des Lärms” (se boken med samme tittel av Wagnerova 1998). Og kanskje representerte faren en ureflektert modernitet: På sett og vis var det Hermann Kafka som var den moderne mann: han som slo seg opp fra fattige kår, startet en butikk, fikk barn, var med på å starte en fabrikk. Han var entreprenøren, mannen som beveget den ytre verden og som ikke hadde noen illusjoner om ”verden av i går,” for han visste at den gamle verden bare besto av slit, svette og fattigdom. Faren uttrykte brutal modernitet, en nådeløs

kapitalisme uten diskusjoner om normer for samliv, men snarere med patriarkatet som selvfølge.

Og nå sitter sønnen – student og forfatter – og lider under smelling av dører, folk ut og inn av rom, tjenestefolk, søstre; kort sagt den menneskelige mer eller mindre organiserte travelhet. Det er nesten ikke til å holde ut, skal vi tro Kafka. Det minner påfallende om den allerede nevnte klassiske tekst av Georg Simmel ”Storbyen og åndslivet”, der storbyindividualitet betyr nervelivets intensivering, ”... noe som er en virkning av at de indre og ytre inntrykk skifter hurtig og uavbrutt”, som Simmel skriver (1978:88). Men Kafkas reaksjon på livet i byen – som jo var vesentlig bedre materielt sett enn for de fleste innbyggere i Praha på den tiden – kan tolkes som uttrykk for en *innadvendt modernitet*: respons på faren som får uttrykk i tidvis sterkt symbolsk litteratur, men som bunner i erfaringer med nevnte nådeløse modernitet.

Kafkas fascinasjon overfor det moderne er kjent. Han kunne undres over tekniske oppfinnelser, være imponert over dyktige byråkrater, men selv ikke komme til rette med den samme verden. Litteraturen var en flukt – det er igjen ingen original tanke – men den tilsvarte hva vitenskapen var for Weber: også en flukt inn i den kontrollerbare rasjonelle verden, fra et privatliv som må kunne beskrives som nevrotisk. Weber var også nærtagende, men tok det ut i form av vitenskapelig skaperkraft. Der Weber disiplinerer seg gjennom vitenskapelig arbeid og selv blir den ledende modernitetsteoretiker, er den høflige innadvendte Kafka utlevert til nattlige møter med egen skriving: da skapte han sin verden av fortvilelse. Igjen: har det noe med sosiologi å gjøre? Ja, fortvilelsen Kafka gir til uttrykk i en roman som ”Slottet” – det absurde i å aldri komme frem til slottet, det irrasjonelle i de sosiale forbindelsene hovedpersonen inngår i – alt dette uttrykker den samme fortvilelse som vi kjenner fra Weber, både Alfred og Max. Som sistnevnte uttrykker det: ”denne lidenskapen for byråkratisering er til å fortvile av” som det heter, noe utypisk for den disiplinerte beskriver av byråkratiet.⁸

Anti-sosiologisk sosiologi

Hvor abstrakt kan et sosiologisk program være? Hvor drømmerisk, uklart? ”En kafkask stemning”, er det ikke bare en annen måte å si at man ikke helt orker å tenke eller føle ting til bunns? For litteraturvitenskapen, hevder Gerhard Rieck (Rieck 2006), blir det for banalt å trekke frem konkrete forhold i Kafkas tekster, som at mange scener foregår i senger, trapper, ganger, dessuten er det i alle de

tre sentrale romanene til Kafka påfallende at heltens problem skyldes (blant annet) forbudte forhold til en tjenestepike. "Die Szene ist nicht real, aber authentisch; ..." skriver Stach i sin store Kafka-biografi (Stach 2002:494). Det er igjen Kafka som fantaserer frem en scene, som man kan lese om i dagbøkene: Han stenger foreldrenes butikk og setter seg på bakken utenfor. "Hvorfor sitter De her på bakken?" Spør en forbipasserende. "Hvor skal jeg gå da?", svarer Kafka. Men *det* har altså ikke skjedd. Det er med andre ord ikke empiri. Kan det likevel argumenteres for at det hører til som autensitet? Forteller det ikke noe om mennesket, akkurat som hemmelige betroelser til en psykiater eller prest også forteller noe om menneskets drømmer, fantasier, synder, skyggesider eller hva det måtte være? Da er det lettere å akseptere det, men sett fra et sosiologisk synspunkt melder spørsmålet seg umiddelbart: Hvordan er det da målbart? Sosiologien er vel ikke interessert i fenomener som ikke lar seg operasjonalisere på en måte som gjør det kontrollerbart? Sosiologien er ikke faget om enkelthendelser, men i en eller annen forstand faget om det kollektive. Men like sikkert som at en drøm kan påvirke et menneskes følelser og handlinger utover dagen, kan en subjektiv autensitet som den i eksempelet, gjenkjennes, bekrefte eller for den saks skyld avvises. Spørsmålet er grunnlaget for avvisning, som stiller oss overfor spørsmålet om hva sosiologien skal "ta innover seg".

Peter Berger gir i en innføringsbok et sosiologisk program for sosial kontroll. Han skiller mellom ytre og indre sosial kontroll, som eksempler kan trekkes frem statens maktapparat på den ene side og de internaliserte normer i vårt eget hode på den andre side (Berger 1991). I kapitlet etter åpner han likevel for problematikken rundt *frihet*: Hva er individets frihet verdt hvis den sosiale kontrollen er helt vellykket? Den totale sosiologi kan selvfølgelig umulig "gå opp," det vil alltid finnes avvik fra kontrollen. Frihet knyttes til valg og karisma. Men Kafkas verden? Er den ikke med Aarnes en verden der "... vi aldri er forberedt og at vi aldri vet hva det vil oss, det som møter oss. Derfor kan jeg skjelve litt for hva en helt ordinær hendelse kan vise seg å innebære" (Aarnes 2001:57). Paradokset i sosiologien er at hvis ytre og indre former for sosial kontroll virker, faller mennesket på plass i samfunnet, nærmest på en integrert måte vi også kjenner fra Berger og Luckmanns klassiske "The social Construction of Reality". Her går internalisering, objektivisering og eksternalisering opp i en høyere enhet, mennesket skaper og blir skapt, samfunnet flytter inn i hodet, men viser oss også utvendig vår plass.

Men det er den totalsosiologien Kafka effektivt velger bort med sin estetiske distanse: gjennom sine grusomme fortellinger – være seg om dyr eller

mennesker – rammer han nådeløst illusjonen om det integrerte menneske. Dette igjen har vært og kommer til å forbli en del av de mange fortolkningskampene om fremmedgjøring under kapitalismen eller kommunismen, det moderne menneskets fremmedgjøring, eller en minoritets fremmedgjøring i forhold til majoriteten. Med Kafka er mulighetene endeløse. Slik forholder det seg ikke med sosiologien som vitenskap. Det må være rammer og grenser, både for tema og metode.

Abstrakt – konkret

Den sosiologiske teorien er forsøket på å abstrahere menneskelige erfaringer. Derfor er sosiologien et systematisk fag, hvorpå – satt på spissen – historiefaget er den konkrete utforskning av hendelser. Slike motsetninger er ofte pedagogiske, men nesten alltid overdrevne. Kafkas tekster er som vi vet, ofte urealistiske fortellinger, som nevnte fortelling om et menneske som blir forvandlet til en bille eller de halv-realistiske fortellingene om landmåleren som aldri slipper inn i slottet. Hendelsene som landmåleren opplever i landsbyen mens han venter, er alt annet enn realistiske. Og likevel: Det uttrykker noe menneskelig, ikke bare solipsistiske tanker basert på eget liv, men noe som gir gjengklang.

Nå er imidlertid ”gjengklang” knapt et vitenskapelig begrep, men det er ordet teori. Kan Kafkas mystiske uhyggelige verden knyttes til teori? Uwe Jahnke argumenterer for at Kafka har grepet det kapitalistiske borgerlige samfunns varekarakter, skildret dette samfunnets fremmedgjøring der mennesket selv blir en ting. Han fremholder at menneskets forhandling til et dyr og senere til bare en ting og en vare, viser til opphevelsen av grensene mellom det dyriske og det menneskelige, med andre ord til et allment bortfall av menneskelige kjennetegn i samfunnet, i tråd med den varekarakter som arbeidende mennesker lever under i kapitalismen (Jahnke 1988:447). Det er tydelig: det er et program for marxistisk kritikk av hva det moderne samfunn gjør med mennesker utsatt for arbeidslivet i disse samfunnene. Er det ikke søkt å tolke Kafka inn i slike politisk-økonomiske rammer? Ikke nødvendigvis. Kafka arbeidet som kjent i et forsikringselskap – dvs. to, men det var bare det siste som fikk nevneverdig betydning for ham. Dessuten var han i en periode engasjert i farens asbestfabrikk. Poenget er: Kafka så hvilke forhold mange mennesker arbeidet under. Han så gift, skitt, støv og støy i fabrikk

som faren eide sammen med svogeren. Kafka fikk selv rapporter om arbeidsulykker i Böhmen, han var på flere inspeksjonsturer i Nord-Böhmen. Han var ikke en verdensferne person som satt og følte, han var mer til stede i verden enn klisjebildene av Kafka forsøker å innbille oss. Kafkas kjennskap til ulykker på arbeidsplassene, var mer enn nøktern forsikringsstatistikk (1988:43). Det er en materialitet i Kafkas verden, det er ikke bare uhyggelige stemninger, rare skikkelser, følelser, drømmer. Kafka holdt foredrag om sikkerhet, skrev flere sider i årsrapportene og både klaget og undret seg over dette fenomenet at folk hele tiden ble utsatt for ulykker på arbeidstedet. Kort sagt: Det ligger materialitet i bunn av det kafkanske program. Han hadde sannsynligvis sett mer av industrien enn hva Max Weber hadde gjort, uten at det skal brukes mot eller for den ene eller andre. Denne materialiteten i Kafkas forfatterskap ble forstått av i alle fall noen politiske krefter kort tid etter Kafkas død. I en nekrolog i "Kommunistische Revue" – et tidsskrift for teori og praksis i marxisme-leninisme⁹ – kunne man lese om Kafkas forfatterskap at "Sein zartbesaiteter Geist blickte tief in den Organismus der heutigen ungerechten Gesellschaft, er liebte die Ausgebeuteten und stellte unbarmherzig die Reichen an den Pranger, ..." (etter Cermak 1994). Med andre ord: Kafka som en mann som forsto klassesamfunnet, sympatiserte med de undertrykte og satte de rike i gapestokken. Kanskje var den en overdrivelse, men det minner oss om et noe underkommunisert trekk ved Kafka: Han var ikke bare den rare idealistiske og symbolske forfatter.

Men den angivelige materialitet i Kafkas forfatterskap er også blitt misbrukt. Noen forsøkte å fortolke Kafka inn i kapitalismekritikken fra det tidligere Øst-Europa: Kafka så det kapitalistiske samfunnets totale fremmedgjøring. Disse fortolkningene var ofte parodier både på Kafka og på en kommunistisk forståelse. Bedre var heller ikke fortolkningen av Kafka som borgerlig dekadent, noe han ofte ble beskyldt for under det kommunistiske regimet. Ingen tvil: Kafka var til tider det kommunistiske regimets intellektuelle erkefiende, han representerte "dekadanse" og "pessimisme". Situasjonen i øst bedret seg ikke etter 1945 da Kafka ble stadig mer diskutert og kjent i vesten. Kafka ble "vestlig smuglervare", som Goldstücker uttrykte det (1991:21). Igjen en fristende parallell: Kafkas bøker levde et bortgjemt liv i mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia, dog var de ikke forbudt.¹⁰ Sosiologien som fag, opplevde en oppblomstring i samme periode i samme land, men likheten mellom de to viste seg under kommunistregimet fra 1948: hverken den dekadente Kafka eller den borgerlige sosiologien var velkommen.

Orden vs. frihet – en vei ut

Klassisk sosiologi forsøkte å gi svar på forholdet mellom individers frihet og samfunnets orden. Mest kjent er Emile Durkheim og hans ”korporative modell”, der individ og samfunn skal bindes sammen ikke minst gjennom yrkeslaugene: Det frie mennesket kjenner sin plass, det frie mennesket er ikke det grenseløse mennesket, men det integrerte mennesket. I et interessant arbeid går Aakvaag gjennom flere dimensjoner ved sosiologisk teori i forhold til frihetsproblematikk, fra klassisk utilitarisme og dens etterkommere, via normsosiologien, klassikerne og mikroorienterte retninger. Det er en god gjennomgang på trygg teoretisk grunn, men den leder ikke til en ny forståelse av frihetsproblematikk i sosiologien. Det kan like godt hevdes at frihet er avstand til samfunnslivet og evnen til å se dette utenfra. Det kan normativt bety at det gode samfunn – som gjør mennesket fritt – like godt kan være et samfunn vi har avstand til, et som lar menneskene i fred, som et angivelig velfungerende samfunn. Her er vi uenige med Aakvaag som skriver at ”... frihet alltid er situert innenfor rammen av sosiale grupper og strukturelle føringer, og derfor har demokrati som sin sosiale mulighetsbetingelse” (Aakvaag 2005:180). Hvis svaret på en sosiologisk frihetsdebatt skal være forfatterskapet til Habermas, er nok dette en logisk slutning, men her gjelder det å flytte blikket: Frihet for hvem? Forfatteren og/eller sosiologen behøver ikke være deltager i et velfungerende demokrati for å lykkes. I så fall vil nødvendigvis Kafka ha vært ufri det meste av livet, hvilket er en underlig påstand, som selvfølgelig bare kan baseres på at vi bruker dagens normer på historiske hendelser.

Likevel er problemet åpenbart: er solipsisme den posisjon som en sosiologi inspirert av Kafka innebærer? Det ensomme geni som formidler innsikter som nok berører mange, men som vanskelig kan overføres til vitenskapelige termer? Ikke helt, for den sosiologiske tradisjon er selv en tvangstrøye, et helhetlig teppe som kan bres over enhver tanke, observasjon, samfunnssystem. Den sosiologiske teoritradisjonen er en kamp mot klassifikasjoner, samtidig som den er uttrykk for de samme klassifikasjoner.¹¹ Enhver sosiologisk klassifikasjon er å drøfte pro et contra, for deretter å konkludere med enten sin egen posisjon eller tilkjenne sin enighet med den ene eller andre. Den ennå ikke realiserste ”Kafkasosiologien” kan kanskje bidra til å minne oss om at friheten i sosiologien ikke handler om idéhistorie, men om *metode*: jakten på en posisjon både utenfor samfunnet og teorien om samfunnet. Sosiologisk sett er dette en mildest talt naiv posisjon, for ikke å si umulig. Vi tror likevel det er mulig å utforske

og begrunne nærmere det vi tidligere kalte den innadvendte modernitet: å analysere de menneskelige erfaringer med moderniteten, der Kafka var et menneske ”som har sett verden så klart at han ikke kunne holde det ut”, som det het i Milena Jesenskas vakre nekrolog over Kafka (se Pawel 1991:505). Det handler her om å ta verden innover seg, ikke som klassifikasjon, men som opplevd modernitet. Etter vår vurdering er dette en del av det sosiologiske prosjektet.

Når sosiologer litt for lett gjør for eksempel en tenker som Sartre til en del av den sosiologiske tradisjon, er dette underlig all den tid Sartre overhodet ikke var opptatt av sosiologi. Han burde kanskje – som Østerberg har påpekt – ha vært det, men var det altså ikke. Likevel hentes han inn i samme fag der hans store landsmann og åndelige motstander Emile Durkheim var og til dels er den ledende inspirator. Fontana og Van de Water drøfter for eksempel ”Sartre, Mead, Goffman” under akkurat den overskriften og påpeker Goffmans bruk av Sartres berømte kelner-eksempel: kelneren som spiller litt for mye kelner. Og selv om Goffmans rollespill er den selvvalgte presentasjonen, mens Sartres utlegning av det samme er flukten fra friheten og over i rollen, kan de to vidt forskjellige teoretikerne utmerket analyseres i samme avsnitt. Og som om ikke det var nok, er det plass til Meads begrep om ”meg” som også tåler en sammenligning med Sartres ”ond tro” (Fontana og Van de Water 1977:110–111). Poenget er at her ligger forfatteren og filosofen Sartre klar til bruk, klar til en innordning i det som kalles ”existential sociology”, som defineres som studiet av menneskelig erfaring-i-verden” (eller eksistens) i alle dets former, som det heter i et bidrag (Douglas og Johnson 1977:VII). Tar man det alvorlig, er det vanskelig å lukke sosiologien for det personlige, symbolske, til dels høyst individuelle. Sagt på en annen måte: Har man åpnet for Sartre, er det ingen grunn til å lukke for Kafka. Og frihet – med alle ordets uklårheter og tvetydigheter – utforskes like godt i sosiologien ved å vente blikket innover, som å vende det mot det politiske, som sannsynligvis bedre kan undersøkes innenfor den statsvitenskapelige tradisjonen.

Mindre litteratur, mindre sosiologi?

En av de mer kjente forsøk på å koble samfunnsteori – i vid forstand – og innsikter fra Kafka, er Deleuze og Guattaris bok ”Kafka – for en mindre litteratur” (1975/1994). Her er grunnideen at Kafka sprenger grenser for klassifikasjoner. Han kan ikke rammes inn av hverken retninger i litteraturen eller tas til inntekt for politiske eller nasjonale program. Han var jøden som tilhørte

den tyske minoritet i Praha, men som samtidig på sett og vis tilhørte den språklige herskende klasse, de skrev og snakke forvaltningsspråket. Her kan vi legge til at Kafka selv opplevde denne minoritetstilværelsen: først at han som jøde mot alle odds fikk jobb i det halv-statlige forsikringsselskapet, så at han mot slutten av livet forsto at han virkelig tilhørte minoriteten: i 1918 var han ikke østerriker mer, men borger i Tsjekkoslovakia. Dette var en stat basert på to statsbærende nasjoner, Kafka tilhørte ingen av dem.

På en slik bakgrunn kan han utlegges som minoritetsforfatteren, humoristen og ironikeren, han som gled unna. Og da må han vel også gli unna et hvert forsøk på å være inspirasjon for et sosiologisk program? Kanskje, men en fristende sammenligning med tidligere refererte Berger er på sin plass: Insistering på frihet fra sosial kontroll er på sett og vis et usosiologisk program, for frihet er det som unndrar seg sosiologien. Sosiologien kan måle og gripe bare det som gjentas, det som har en viss grad av forutsigbar fornuft i seg. Deleuze og Guattari utlegger Kafka som en som er i tråd med deres filosofi om deterritorialisering. Sammenligningen med Berger gir mening når vi trekker frem det nomadiske kontra det statlig kontrollerte. Like sikkert som at sosiologien er avhengig av statlig organisert empiri innenfor rammene av stater, er det som glir unna et problem for faget. Men å definere et fag er også å bestemme dets grenser og avgrensninger. Fortolkninger med utgangspunkt i Kafkas forfatterskap kan bidra til dette arbeidet.

Individets uklarhet

Flere har fremholdt det uklare og forsvinnende individ i Kafkas forfatterskap. Det er knapt samfunnsvesen han skildrer, men snarere underlige hendelser, følelser og paradokser. Intet er gjort for å skape klarhet. Sosiologien vil på teoretiske og empiriske måter forsøke å avdekke og forklare makten. Hos Kafka glir makten unna, den har tilsynelatende ingen årsak. Den blir med andre ord uklar, men uklarhet er intet program, det er resignasjon eller skjønnlitteratur. Min påstand – som kanskje hverken er original eller dristig – er at det henger sammen med formen: Enhver sosiologisk undersøkelse søker avklaring, og baserer seg på mer eller mindre klart uttalte hypoteser, hvis det da ikke dreier seg om ”ren empiri”. Sagt på en annen måte: I en eller annen forstand må sosiologien ha en problemstilling, også kalt forskningsspørsmål. Å forlange dette av skjønnlitterære forfattere er umulig. Det vil ødelegge for-

fatterskapet. Men igjen: tekster er serielle, slik all litteratur ifølge Sartre er det; hvem som helst kan bruke en tekst til hva han eller hun måtte finne formålstjenelig. Det finnes regler og praksiser for fortolkning, men ingen *klare* regler, bare mer eller mindre rimelige fortolkninger avhengig av hvilken teoretisk tradisjon man selv måtte befinne seg innenfor. Når reglene for fortolkning er uavklarte, er inspirasjonskildene for fortolkning det samme. Derfor kan altså Beck og Bauman fremholde Kafka som en stor sosiolog. Å gjøre det er samtidig å fremholde ukklarheten, dog ikke i negativ betydning, men konstaterende. Det formmessige ved sosiologien som empirisk vitenskap har vært og er garantisten for faggrensene: form og metode skiller. Formen er også det beste argumentet for å holde galskapen – det totalt irrasjonelle – utenfor faget.

Som Lukács fremholdt: Realismen er den eneste retning som griper samfunnets totalitet. ”Å se helhetlig” er også et sentralt sosiologisk program. I tråd med klassikere – ikke minst Durkheim – ønsker sosiologien å overkomme snevre syn på deler av samfunnet, og søke nettopp en totalitet. Det kan med en viss rett hevdes at denne ”totalitet” på sett og vis har eksistert: den kan linkes til det som ble kalt ”den reelt eksisterende sosialismen”. Her ble begrepet ”fremmedgjøring” drøftet i det vide og brede, fra marxistiske analyser til mer diffuse sosialpsykologiske tilnærminger. Det kan hevdes at begrepet på sitt mest meningsløse bare antyder en abstrakt misnøye eller avstand til tilværelsen, noe man kan påberope seg i ”varesamfunnet” eller ”under kapitalismen”. Dette likevel her noe karikerte bildet av fremmedgjøringen, behøver ikke forbli i en slik abstraksjon, slik det ble under den ufrie tenkning i de kommunistiske regimer. Det kan også handle om konkrete historiske erfaringer i konkrete samfunnsformasjoner. Det behøver *ikke* handle om diffuse følelse under kapitalismen, men som realiteter under kommunismen.¹² Kafkas fortellinger uttrykker verden akkurat slik den er. Kafka var realist. ”Da jeg leste Kafka for første gang, hadde jeg overhodet ikke inntrykk av at han skildret en absurd verden. For meg skrev han om et system som jeg levde i. Derfor er han for meg en realistisk forfatter” (Haines 2007:122) Her skildres erfaringer som vestlige tenkere – de som har dominert Kafka-*fortolkningene* – ganske enkelt ikke har. Vestlige fortolkere har kanskje gjort Kafka mer mystisk og vag enn det han var? Kafkas opplevde maktesløshet overfor faren, kan det ikke sammenlignes med de intellektuelles maktesløshet overfor et kommunistisk regime? Vidt forskjellige fenomen, ja, men det er ikke urimelig å anta at opplevelsene kan ha stor grad av likhet.

Insisterer man på en utforskning av det fragmenterte, det lille, det ikke-totale, der man gjør et nummer av at det i samfunnslivet tilsynelatende *ikke*

er noen sammenhenger, så reiser spørsmålet seg hvorvidt man forlater sosiologien eller korrigerer sosiologien. I dette faget slåss man stadig om fagets sjel og dets fokus, men der mange av både praktikerne og teoretikerne innser at denne striden i seg selv er en del av fagets kjerne. Fortolkning av samfunnslivet er også å være en del av samfunnslivet. Da er det ikke rimelig å forvente konsensus.

Problem med ”Kafkasosiologien” som program, er operasjonalisering: Hva betyr det i praksis? Hvordan går man fra teori til empiri? Hvordan gjør man en kafkansk sosiologi målbar? Sosiologi er hverken filosofi eller idéhistorie, men lar seg ofte besnære av disse fagene. Kan for eksempel Kafka bidra til at vi forstår den norske velferdsstaten anno 2009 bedre? Eller det moderne familielivet? Det må foreløpig forbli spekulasjoner, men én mulighet er å studere den diskrepansen som vokser frem mellom språk og realitet, avstanden mellom normative beskrivelser av velferdsstaten kontra det faktisk levde livet innenfor rammene av den samme staten. Dette er åpenbart både spekulativt og uavklart, men det kan være begynnelsen på en praktisk Kafka-inspirert sosiologi. Viktig blir i så fall å ikke forbli i fortellinger om opplevde individuelle erfaringer, men trekke analysene i retning av det strukturelle overindividuelle. Sosiologi som solipsisme er en selvmotsigelse, faget har lite å hente fra den ensomme erfaring hvis analysen ikke går utover denne erfaringen.

Som antydnet innledningsvis: I beste fall er dette et uferdig program. Og hvis man, dvs. jeg, kan tillates å være så pompøs, så kan det hevdes med en viss rett at akkurat det *uferdige* er på trygg Kafkask grunn.

Noter

1. En stor takk til Einar Øverby og Franz Pötscher for kommentarer. Også takk til redaksjonens to anonyme konsulenter som kom med meget poengtert kritikk.
2. For en pedagogisk oversikt over de mange retninger innenfor nyere sosiologi, se Aakvaag 2008.
3. Den siste jeg er kommet over, er Bernd Neumanns ”Franz Kafka. Gesellschaftskrieger” (2008). Forfatteren er professor ved NTNU.
4. Dag Østerberg har kort og poengtert drøftet dette, se Østerberg 1978.
5. Uten av vi ensidig skal gjøre Kafka til en dyster person. Det finnes nok av skildringer av ham som en munter hyggelig kar, med stor sans for humor, se for eksempel Stach 2002:477, eller det lille verket av vennen Felix Weltsch om humor i Kafkas verker (Weltsch 1957).
6. Uten at vi skal ta diskusjonen om ”metodologisk individualisme” her. Jeg nøyer meg bare

- med å fastslå – i tråd med Bhaskar – at individ og samfunn ikke er av samme orden, samfunnet er en intransitiv størrelse vesensforskjellig fra individer (Baskar 1989).
7. Bauman hevder dette i et foredrag, trykket i det polsk-tyske tidsskriftet *Dialog*, også trykket i flere versjoner i flere aviser, blant annet Bergens Tidende. Sitatet her er hentet fra nettsiden <http://www.salon.eu.sk/article.php?article=874-laboratory-europe>
 8. Se for lengre tysk sitat Radkau 2005:505, også for en diskusjon om forskjellige posisjoner mellom brødrene Weber.
 9. Tidsskriftet utkom i byen Reichenberg – i dag Liberec – i perioden 1924–1928.
 10. Om anmeldelser av Kafka i mellomkrigstidens Tsjekkoslovakia, se Cermak 1994.
 11. Et eksempel kan være Randall Collins utbredte lærebok ”Four Sociological Traditions”, som er – som det heter i boken – ”revised and expanded edition of Three Sociological Traditions” (Collins 1994).
 12. Som Pawel skriver: ”I øst ble Georg Lukacs klare fordømmelse av Kafkas verk som dekadent avantgarde-litteratur godkjent av partiet og satte dermed en stopper for enhver diskusjon, helt til det altfor korte tøværret i Kafkas hjemland fikk en del dissidenter til å heve røsten” (Pawel 1991:478).

Litteratur

- Adorno, Theodor (1992) *Notar til litteraturen*, Det Norske Samlaget, Oslo
- Adorno, Theodor (1992) Fortellerens posisjon i vår tids roman. I: *Essays i utvalg, Gyldeendal*, 2. utgave, Oslo
- Aakvaag, Gunnar (2005) Sosiologi og frihet. *Sosiologisk Tidsskrift*: Vol 13, 157–182
- Aakvaag, Gunnar (2008) *Moderne sosiologisk teori*, Abstrakt forlag, Oslo
- Aarnes, Asbjørn (2001) *Ut av fatning. Asbjørn Aarnes i samtale med Hall Bjørnstad*, Aschehoug forlag, Oslo
- Bauman, Zygmunt (1990) *Att tänka sociologiskt*, Bokförlaget Korpen, Göteborg
- Bauman, Zygmunt (1997) *Moderniteten og Holocaust*, Vidarforlaget, Oslo
- Beck, Ulrich (2005) ”Die Lebenslüge der deutschen Politik”, intervju i *Die Welt*, 14. Juli
- Berger, Peter (1991) *Invitasjon til sosiologi*, Pax forlag, Oslo
- Bhaskar, Roy (1989) *The Possibility of Naturalism*, Verso, London
- Cermak, Josef (1994) ”Die Kafka-Rezeption in Böhmen (1913–1949)”. I: Krolop og Zimmermann (Herausgeber): *Kafka und Prag*, de Gruyter, Berlin
- Christiansen, Per F. (1970) Forord. I: *Innføring i Edmund Husserls Fenomenologi*, Tanum forlag, Oslo
- Collins, Randall (1994) *Four Sociological Traditions*, Oxford University Press
- Deleuze, Gilles, og Felix Guattari (1994) *Kafka – for en mindre litteratur*, Pax forlag, Oslo

- Douglas, Jack og John M. Johnson (1977): Introduction. I: Douglas og Johnson (red.) *Existential Sociology*, Cambridge University Press
- Goldstücker, Eduard (1991) ”Warum hatte die kommunistische Welt Angst vor Frank Kafka?” I: Franz Kafka in der kommunistischen Welt, Österreichische Franz Kafka-Gesellschaft, *Schriftenreihe* Band 5, Böhlau Verlag, Wien
- Habermas, Jürgen (1981) *Theorie des kommunikativen Handelns*, Band 1, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main
- Haines, Brigid (2007) ”Es ist das Mass”: Franz Kafka in Libuse Monikova, i *German Life and Letters* 60:1 January 2007, 116–132
- Erbertz, Carola (2004) Der Blinde Spiegel. Überlegungen zu Walter Benjamins Kafka-Exegese. I: *Orbis Litterarum* 59: 114–135
- Fontana, Andrea og Richard Van de Water (1977): The existential thought of Jean Paul Sartre and Maurice Merleau-Ponty. I: Douglas og Johnson (red.) *Existential Sociology*, Cambridge University Press
- Harrington, Austin (2007) Alfred Weber's essay 'The Civil Servant' and Kafka's 'In the Penal Colony': the evidence of an influence”. *History of the Human Sciences*, Vol 20, no 3, 41–63
- Jahnke, Uwe (1988) *Die Erfahrung von Entfremdung. Sozialgeschichtliche Studien zum Werk Franz Kafkas*, Hans-Dieter Heinz Akademischer Verlag, Stuttgart
- Krivokapic, Mirko (1991) ”Die Anfänge der Kafka-Rezeption im serbokroatischen Sprachraum”. I: Norbert Winkler og Wolfgang Kraus (utgivere) *Franz Kafka in der kommunistischen Welt*. Kafka-Symposium 1991, Klosterneuburg, Schriftenreihe der Franz-Kafka-Gesellschaft 5, Böhlau Verlag, Wien
- Neumann, Bernd (2008) *Frank Kafka. Gesellschaftskrieger. Eine Biographie*. Wilhelm Fink, München
- Pawel, Ernst (1991) *Franz Kafka. Et liv*. Oslo, Tiden forlag
- Radkau, Joachim (2005) *Max Weber. Die Leidenschaft des Denkens*, Hanser Verlag, München-Wien
- Rieck, Gerhard (2006) Der berühmte Unbekannte. I: *Die Presse*, 10.06
- Ritzer, George (1977) *Fundamentale perspektiver i Sociologien*, København, Fremad
- Simmel, Georg (1988) ”Storbyene og åndslivet”. I: Østerberg (red.) *Handling og samfunn*, Pax forlag
- Stach, Reiner (2002) Kafka. Die Jahre der Entscheidungen, S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main
- Wagenbach, Klaus (2003) *Kafka*. Harvard University Press, Cambridge
- Warner, Malcom (2007) Kafka, Weber and organization theory. *Human Rela-*

- tions*, vol. 60, nr. 7, side 1019–1038
- Wagnerova, Alena (1998) ”Im Hauptquartier des Lärms”. I: *Die Familie Kafka aus Prag*, Bollmann, Köln
- Weber, Marianne (1989) *Max Weber. Ein Lebensbild*, Piper Verlag, München
- Weltsch, Felix (1957) *Religion und Humor im Leben und Werk Franz Kafkas*, Berlin-Grünewald, Herbig Verlagsbuchhandlung
- Østerberg, Dag (1978) ”Litt om romankunst og samfunnsvitenskap”, *Basar* nr 3, side 71–73.
- Østerberg, Dag (2001) *Det moderne. Et essay om vestens kultur 1740–2000*, Gyldendal forlag, Oslo

Sammendrag

Kan sosiologien lære av forfatterskapet til Franz Kafka (1883–1924)? I denne artikkelen argumenteres det for at en slik sosiologi er mulig. Både Ulrich Beck og Zygmunt Bauman har hevdet at Kafka er å regne som en stor sosiolog. Det er mer uklart hva dette innebærer i praksis. I artikkelen argumenteres det for at Kafka kan bidra til at sosiologien tar fenomenen som nærtagenhet og innadvendt modernitet alvorlig. De erfaringer som mennesker gjør seg med moderniteten betyr mer enn moderniteten beskrevet utenfra. Derfor er også Kafka å anse som en moderne forfatter, og modernitet er *det* sentrale sosiologiske tema. I artikkelen vises det også til konkrete forbindelser mellom Kafka og kjente sosiologer: Alfred Weber var Kafkas eksaminator, mens den mer berømte broren Max kan sies å ha arbeidet med tema som Kafka bearbeidet litterært. I artikkelen minnes det også om at Kafka ikke bare var en abstrakt symbolbrukende forfatter, men også hadde konkret materialitet i sine skrifter. Dette skyldes ikke minst hans erfaring som forsikringsbyråkrat: Han så med egne øyne de dårlige arbeidsforholdene i industrien i Böhmen. Med en viss rett kan det argumenteres for at Kafkas skrifter om fremmedgjøring ikke bare handlet om usynlig makt, men også om konkret undertrykking. En slik fortolkning har likevel blitt misbrukt, ikke minst av myndighetene i det den gang kommunistiske Tsjekkoslovakia.